

УДК 821.161.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-40>

МАРКЕРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО В ПОРТРЕТАХ ПЕРСОНАЖІВ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ «ЗАВ'ЯЗЬ»)

MARKERS OF THE PSYCHOLOGICAL IN THE PORTRAITS OF CHARACTERS IN HRYHIR TYUTYUNNYK'S PROSE (BASED ON THE STORY "THE GERM")

Оцабрик О. Ю.,

*orcid.org/0009-0004-8949-2757**аспірант кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

Ознакою поезики досконалого літературного твору є цілісність усіх його компонентів, серед яких вагомою виступає майстерність портретування персонажів. У сучасному літературознавстві утверджується тлумачення поняття «портрет» не тільки, як зображення зовнішнього вигляду людини, а й усього, що так чи інакше сприяє розкриттю внутрішнього світу героя та створенню в уяві читачів цілісного стійкого образу.

Одним із неперевершених майстрів художнього слова та портрету є Григорій Тютюнник. Поетика портретотворення митця постає завдяки синергетично пов'язаним засобам і прийомам. У його новелістиці простежуються такі риси художності, як лаконічність, увага до деталей, психологізм, неореалістичність стильової манери, розкішна й багата народна мова, вираження рис національного етноменталітету, майстерне змалювання яскравих індивідуальностей. Новела «Зав'язь» – яскравий зразок таланту портретотворення письменника.

У статті на матеріалі цього твору простежено вияви особливостей портретування Григора Тютюнника. Зокрема виявлення маркерів психологічного при характеротворенні яскравих індивідуальностей. З'ясовано, що прийоми портретування в новелі корелюють із жанрово-стильовою специфікою твору. Автор акцентує на ключових рисах особистості героїв через промовисті деталі, які є не лише візуальними, а й аудіальними, тактильними та нюховими. Внутрішній стан персонажів увиразнює символічно насичена назва твору. Психологізм оповіді автор підсилює художніми засобами паралелізм та контрасту. Григорові Тютюннику максимально повно вдається розкрити характер героїв завдяки синергетичному зв'язку всіх виражальних засобів твору, які врешті-решт доносять до читача глибокі художні смисли.

Ключові слова: поезика портретування, Григорій Тютюнник, новела «Зав'язь», маркери психологічного.

A sign of the poetics of a perfect literary work is the integrity of all its components, among which the skill of portraying characters is a significant one. Contemporary literary criticism has established an interpretation of the concept of «portrait» not only as an image of a person's appearance, but also of everything that somehow contributes to the disclosure of the hero's inner world and the creation of a holistic, stable image in the readers' imagination.

Hryhir Tyutyunnyk is one of the unsurpassed masters of artistic words and portraiture. The artist's poetics of portraiture is based on synergistic means and techniques. In his stories, we can trace such features of artistry as laconicism, attention to detail, psychologism, neorealistic style, luxurious and rich vernacular, expression of national ethnomentalism, and masterful portrayal of bright individuals. The short story «The Germ» is a vivid example of the writer's talent for portraiture.

The article uses the material of this work to trace the peculiarities of Hryhir Tyutyunnyk's portraiture. In particular, the identification of psychological markers in the characterisation of bright individuals. It is found that the techniques of portraiture in the short story correlate with the genre and style specificity of the work. The author emphasises the key personality traits of the characters through eloquent details that are not only visual but also auditory, tactile and olfactory. The inner state of the characters is emphasised by the symbolically rich title of the work.

The author reinforces the psychologism of the narrative with the artistic means of parallelism and contrast. Hryhir Tyutyunnyk manages to reveal the character of the characters to the fullest extent possible due to the synergistic relationship of all the expressive means of the work, which ultimately convey deep artistic meanings to the reader.

The author reinforces the psychologism of the narrative with the artistic means of parallelism and contrast. Hryhir Tiutiunnyk manages to reveal the characters' character to the fullest extent possible due to the synergistic connection of all the expressive means of the work, which ultimately convey deep artistic meanings to the reader.

Key words: poetics of portraiture, Hryhir Tiutiunnyk, story «The Germ», markers of the psychological.

Постановка проблеми. Художній твір – це системно організована цілісність, усі компоненти якої співіснують у нерозривному зв'язку та спрямовані впливати на читача. Поетика художнього твору, на думку Г. Ключека, «є системою прийомів, котрі синергетично взаємодіють, будучи об'єднаними авторською волею. Вона спрямована на вираження смислу і донесення його до читача» [1, с. 13].

У сучасному літературознавстві побутує кілька тенденцій в осмисленні специфіки портретотворення героїв у творчості митців. Г. Ключек зауважує, що в дослідженнях поетики твору часто не надається значної уваги розгляду художньої літератури як мистецтва візуального. Проблема полягає в тому, що «це явище розглядали поверхово через відсутність ефективного дослідницького інструментарію, здатного адекватно розкривати мистецтво візуального слова» [1, с. 12]. Натомість, на думку К. Сізової, людина завжди перебуває в центрі художнього зображення, адже «тільки вона є суб'єктом дійсності й тільки вона має здатність сутнісно віддзеркалювати дійсність» [2, с. 47]. Цим зумовлений феномен портрета в художньому творі, який на сьогодні охоплює не лише візуалізацію зовнішніх характеристик героя, а й психологізацію образу.

Системний підхід як методологічна доктрина стала основою для формування системологічної теорії літературного твору, спрямованої на осмислення художнього твору як системно-цілісного. Г. Ключек зазначає, що саме системний підхід є «найбільш продуктивний напрям у дослідженні поетики» [3, с. 17]. Літературознавець доповнює системологічну теорію синергетичними аспектами, які сприяють осмисленню взаємодії, взаємосприймання «усіх виражальних засобів твору на досягнення кінцевого результату, яким є художній вплив на читача, донесення до нього художній смислів» [4, с. 5]. Науковець підкреслює інтегруючу роль системного підходу, яка «проявляє себе у тому, що відбирає з напрацьованого дискурсу багатьох наук (у перше чергу – з літературознавства, лінгвістики, філософії, психології) саме ті напрацювання, з яких вибудовується системологічна теорія літературного твору» [4, с. 6].

Аналіз прози Григора Тютюнника, яку відносять до художніх творів «вищого гатунку» [5, с. 44], цілком вписується в системологічну концепцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей словесного портрета персонажа відбувається на межі двох наук: літературознавства та лінгвістики. Зокрема Н. Бохун схарактеризувала мовні засоби створення образу героя у творах іспанських письменників XIX століття; Т. Насалевич описала характеристики індивідуального та групового портрета; І. Семенчук виокремив типи портретів (скупий, докладний, повний; динамічний, статичний); К. Сізова проаналізувала принципи портретування в українській прозі XIX – поч. XX століть; поліфонічність портрета Марусі в однойменному романі В. Шкляра стала предметом досліджень А. Галича; процес створення образу героя в літературознавчому аспекті, що містить аналіз мовних засобів характеристики зовнішності та психологічних особливостей персонажа досліджував В. Переяслов, Т. Кедич проаналізувала специфіку портретування в малій прозі В. Підмогильного.

Особливості творчої манери Григора Тютюнника були предметом аналізу в працях Т. Аврахова, М. Кодака, В. Литвина, Н. Тульчинської та ін.

Мета публікації – дослідити психологічні маркери портретотворення в новелі Григора Тютюнника «Зав'язь».

Виклад основного матеріалу. Ознакою досконалого літературного твору є цілісність як особлива виокорганізована функціональна єдність, заряджена художньою енергією. Цілісність твору,

на думку К. Сізової, залежить зокрема й від художнього образу персонажа, особливостей поєднання деталей портрета героя «в завершений художній образ, пов'язаний із загальною авторською ідеєю, який спирається на асоціативні зв'язки та індивідуальний досвід читача» [6, с. 13].

У літературознавстві побутують різні погляди щодо змісту поняття портрет героя. О. Галич розглядає портрет як елемент засобу зображення зовнішності персонажа [7, с. 143]. Цієї думки дотримується й У. Данильцова, визначаючи портрет як «змалювання зовнішнього вигляду людини в художньому творі, що служить одним із засобів типізації, а особливо індивідуалізації персонажа» [8, с. 115]. Автори «Літературознавчого словника-довідника» зазначають, що портрет у літературознавстві – це «засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів» [9, с. 546].

У сучасному літературознавстві більш поширеним є широке значення поняття портрет, яке розуміють не тільки як опис зовнішнього вигляду героя, а і як прояви їхнього внутрішнього стану, характеру, темпераменту, рис емоційно-вольової сфери тощо. Зокрема К. Сізова зазначає, що портрет – це «складний феномен, результат взаємодії різних композиційних прийомів, жанрово-стильових домінант, мовних засобів у площині твору» [2, с. 47]. Думка науковиці про те, що поняття портрета «розширюється й охоплює все, що так чи інакше сприяє створенню в читача цілісного стійкого образу героя, а також розкриттю сутності цього образу» [2, с. 47], цілком співмірна з нашим баченням.

Специфіка портретотворення залежать від «традицій, особливостей літературного напрямку, норм відповідного жанру, індивідуального стилю митця» [9, с. 547]. Як уже зазначалось, «визначальною рисою поезики Григора Тютюнника є лаконічність та увага до деталей, які з «діамантовою» щільністю містять значних обсяг смислу» [10, с. 63].

Порівнюючи творчу індивідуальність митців-шістдесятників, В. Шевчук слушно зауважує, що Григир Тютюнник з усіх найближче підійшов до людської особистості, адже він «стає нею, переймається і переходить у дух та плоть свого героя. Саме тому він починає творити новелу – людський характер, і вся його творчість – це і є сукупність таких характерів, в які він зміг перетворити своє ество» [11, с. 127]. Б. Олійник підкреслює, що в митця «майже немає розлогих авторських відступів, оскільки він володіє благословенним талантом розчинятися у своїх героях» [12, с. 9]. Творче обдарування письменника зумовило ощадливість фраз, скрупульозність у підборі слів, яку Г. Клочек характеризує як «діамантову щільність» прози Григора Тютюнника [13]. На думку В. Святовця, секретом творчості митця є його відчуття магії художньої деталі, що «наче тонка світла жилка – розчерк блискавки в темну ніч – вабить зір своєю звивистістю, незвичайністю і пам'ятливою кольористикою відтінків» [14, с. 152].

Осміслені вище наукові погляди дозволяють доповнити поезику портретотворення Григора Тютюнника такими рисами, як глибокий психологізм, неореалістичність стильової манери, філігранне володіння словом, смислова щільність фраз, промовиста художня деталь, розкішна й багата народна мова, вираження рис національного етноменталітету, майстерне змалювання яскравих індивідуальностей, народних характерів.

Прийоми портретування Григора Тютюнника корелюють із жанрово-стильовою специфікою творів, яку визначаємо як неореалістичну (Я. Даценко), що характеризується передусім глибоким психологізмом. У новелі «Зав'язь» невеликий обсяг тексту дозволяє автору розкрити яскраві характери трьох персонажів – діда Лавріна, Миколки та Соні – в усій їхній індивідуальності та неповторності.

Багата народна мова є одним із визначних прийомів портретування. Вустами діда автор зображує онука Миколку: Куди це ти, парубче, *наджигурився?* – питають з полу дід Лаврін і прикахикують насмішкувато, наче й справді щось про мене знають» [15, с. 5]. Припускаємо, що слово «наджигуритися» походить назви давнього танцю «джиг» і є амбівалентною концентрованою деталлю, якою автор з одного боку, характеризує енергійність і запал хлопця, а з іншого – діда, який є носієм народної мудрості, багатой народної мови.

Зазначимо, що особливістю портретування Григора Тютюнника є те, що автор опосередковано характеризує героїв, робить це через самохарактеристику, або вустами інших персонажів, або через діалоги.

Портрет Миколки доповнюється рисами зовнішності, які визначає сам герой: «А що в тім такого, що я нову *сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив*, – може, я на збори піду?» [15, с. 5]. На перший погляд, автор не конкретизує віку героя, однак його ім'я зі зменшено-пестливим суфіксом є виразною деталлю, що вказує на те, що хлопець ще зовсім юний.

Вустами діда Лавріна автор портретує й образ Соні: «... то дівка з тієї куряви, що чорти на дорогах крутять!»; «і тюрма міцна, та чорт їй рад...» [15, с. 6]. Інформативність, діамантова (за Г. Клочеком) щільність характеристики проявляється в тому, що автор використовує прислів'я, які, як ніщо інше, концентрують у собі мовне багатство народу, його мудрість, особливості світосприймання, менталітету. Кількома штрихами автор дуже влучно зобразив рвучкий, різкий норов героїні.

Характеристика Соні вустами закоханого в неї Миколки контрастує зі словами діда Лавріна. Парубок бачить «*маленьку білу постать на обніжку*» (тут і далі курсив наш – О. О.) [15, с. 5]. Для Миколки дівчина – ніжна, тендітна й чутлива, як цвіт, що такий вразливий до несприятливих погодних умов.

Дослідники підкреслюють, що контрастне зображення – це «один з тих прийомів, які забезпечують глибинне проникнення в підсвідомі імпульси і приховані прагнення героїв» [16, с. 266]. Контраст чинить потужний вплив на сприйняття читача, адже він є імпліцитним (прихованим). Автор не описує відкрито психологічний стан героїв, а використовує тільки окремі деталі, натяки, що дають можливість читачу на основі власного спостереження за героями зрозуміти та відчувати їхній внутрішній стан.

Розкриття внутрішнього стану героїв підсилено художнім засобом паралелізму. Йдучи на зустріч до Соні, Миколка спостерігає такий пейзаж: «По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, *тремтить червона заграда: то присяде до самої землі – і тоді на кутку стає поночі й глухо, то знову шугає вгору аж до Волосожару*, шпаруючи окола і молоденькі осоки червоною крейдою – видно, трактористи стару соломку палять» [15, с. 5]. Природа, як і герой, у передчутті, вона готова до пробудження, до чогось нового, та все ж відчувається невпевненість. Схоже відчуває і Миколка: «Мені здається, що я *ширшаю в плечах, твердішаю в ході і ось-ось підлечу. А от голосу – не стає...*» [15, с. 7].

Символом юнацького ніжного кохання стає назва новели «Зав'язь». Для творчої манери Григора Тютюнника не характерні авторські відступи, однак розлогість пейзажної замальовки вказує на важливість розкриття внутрішнього світу героїв: «У степу ще дужче розжеврїлось, і на грядках, у кого вже зорано, червоно виблискують скиби, а в борознах, як сніг у проваллі, біліє опалий цвіт. *Листя в садках ще тільки проклюнулося*, тому в гіллі рясно миготять дрібні, мов роса, прозеленкуваті крапельки: то зав'язь» [15, с. 9].

Підкреслимо, що письменник не обмежується лише мовними засобами портретування. Вустами Миколки автор увиразнює зовнішні риси тіла Соні дотиковими епітетами, які асоціюються із дозрілими ягодами: «Потім міцно бере мене під руку, трошки злягає на неї *теплыми пружкими грудьми*» [15, с. 7]. Та доповнює їх деталлю: «лоскочучи моє підборіддя *гарячими губами*» [15, с. 7]. К. Сізова зазначає, що в процесі розвитку літератури «докорінно змінюються принципи обсервації дійсності, відтак і моделювання портрета: замість живописного принципу утверджується кінематографічний. Одночасно послаблюється панівна настанова на візуалізацію, дедалі більшого значення набувають аудіальні, тактильні, нюхові образи тощо» [2, с. 48].

Григорові Тютюннику максимально повно вдається розкрити характер героїв завдяки синергетичному зв'язку всіх виражальних засобів твору, які в кінцевому результаті доносять до читача глибокі художні смисли. Автор майстерно поєднує зовнішні якості персонажів та тонке психологічне відтворення їхнього внутрішнього стану.

Розриваючи характер Соні, автор акцентує увагу на колоритній за образністю деталі – очах: «Вони якісь дивні: наче й злякані трохи, й сміються» [15, с. 7]. Стан внутрішньої невпевненості Миколки письменник відтворює через динаміку і рухи хлопця: «У мене починають терпнути ноги і стають як мотуззяні. А голова хилиться, хилиться...» [15, с. 7].

Найбільш емоційно насиченим стає момент першого поцілунку закоханих. Автор тонко зображує внутрішній стан обох героїв. Домінантну деталь (очі) у портреті Соні митець доповнює звуковою деталлю (сміхом): «А Соня вже й не сміється, і очі примружила так сердито, що...» [15, с. 8]. Завершує портрет слухова деталь (шепіт): «Миколко, а я? – жалібно шепоче Соня» [15, с. 8]. Шепіт стає рушійною силою для рішучих дій головного героя: «І від того шепоту у мене наморочиться голова, а серце починає калатати, як дзвін. Стрибаю вниз, сердито хапаю її за плечі і з розгону цілю в рипучу холодну хустку» [15, с. 8].

Динамізм зображення вказує на зміни в психіці героїв, на процес ініціації, який відбувається природньо, цнотливо, з дотриманням всіх принципів моральності. Як зауважує К. Сізова, «увага до особистості з її духовними потребами та переживаннями, нерозривний зв'язок з народною культурою та прагнення естетичної досконалості є засадничими світоглядними позиціями представників української літератури усіх часів і періодів її розвитку і становлення» [6, с. 54].

Інший новий внутрішній стан героїні автор передає за допомогою зорових та слухових деталей: «– Навіщо ж ти... аж за вухо, дурненький... – видихає Соня і сміється якось покійно й лагідно» [15, с. 8]; «На якусь мить я бачу її сухі вимогливі очі і чую сором'язливий шепіт» [15, с. 8].

Григор Тютюнник майстерно зображує щиру, справжню юнацьку любов, використовуючи епітети і порівняння: «Розходимося десь уже далеко за північ, ледве переступаючи зомлілими ногами і несучи на губах солодку пекучу спрагу» [15, с. 10].

Висновки. Отже, художні твори Григора Тютюнника є цілісними та довершеними. Майстерне володіння автором засобами портретування дозволяє створити яскраву індивідуальність героя, розкрити особливості його характеру та донести до читача глибокі художні смисли. На основі аналізу новели «Зав'язь» з'ясовано, що рисами поетики портретотворення Григора Тютюнника є глибокий психологізм, неореалістичність стильової манери, філігранне володіння словом, промовиста художня деталь, розкішна й багата народна мова, вираження рис національного етноменталітету, майстерне змалювання яскравих індивідуальностей, народних характерів. Митець використовує такі мовні та композиційні прийоми портретування, як жива народна мова, контраст, широка палітра колоритних образів-деталей, паралелізм, епітети, порівняння.

Письменникові максимально повно вдається розкрити характер героїв завдяки синергетичному зв'язку всіх виражальних засобів твору, які в кінцевому результаті доносять до читача глибокі художні смисли. Автор майстерно поєднує зовнішні якості персонажів та тонке психологічне відтворення їхнього внутрішнього стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ключек Г. Д. Поетика візуальності Тараса Шевченка : монографія. Київ : Академвидам, 2013. 256 с.
2. Сізова К. Л. Портрет в українській літературі Помежів'я XIX-XX століть : принципи, техніки і прийоми портретування в українській літературі. *Дивослово*, 2013. № 4. С. 47–50.
3. Ключек Г. Д. Енергія художнього слова : збірник статей. Кіровоград, 2007. 448 с.
4. Ключек Г. Д. Синергія літературного твору : навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро : Середняк Т. К., 2020. 240 с.
5. Вічна загадка любові: літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника. Київ, 1988. 493 с.
6. Сізова К. Л. Людина у дзеркалі літератури : трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. : монографія. Київ : Наша культура і наука, 2010. 320 с.

7. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв. Київ : Либідь, 2001. 486 с.
8. Довідник з теорії літератури / автор-упорядник У. Д. Данильцова. Київ : А.С.К., 2001. 160 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І. Київ : «Академія», 2007. 753 с.
10. Оцабрик О. Ю. Деякі аспекти поетики портретування в малій прозі Григора Тютюнника (на матеріалі новели «Три зозулі з поклоном»). *Збірник тез XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Мова і світ : дослідження та викладання»* (28-29 березня 2024 р.). Кропивницький, 2024. С. 63–65.
11. Шевчук В. У царстві новели : літературно-стилістичні періоди. Вітрила-82. Київ, 1982. С.127–133.
12. Олійник Б. Прийшов, щоб не розлучатися : про творчість Григора Тютюнника. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 12. С. 58–61.
13. Клочек Г. Д. Текстова інформативність у Григора Тютюнника: діамантова щільність : аналіз одного речення з оповідання «Син приїхав». *Дивослово*. 2016. № 5. С. 38–42.
14. Святовець В. Ф. Художня деталь в українській класичній прозі : нариси про творчість письменників : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 176 с.
15. Тютюнник Г. Зав'язь : оповідання. Київ, 1966. 157 с.
16. Телегіна Н., Пасічник О. Специфіка психологічної портретизації жіночих образів у романі Сідні Шелдона «The Other Side of Midnight». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск 31. Том 2, 2020. С. 265–271.